

УДК 81'276.6:347.965 (811.161.2+811.112.2)

Гридюшко О. О.

ЛІНГВОДИСКУРСИВНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКОГО Й УКРАЇНСЬКОГО АДВОКАТСЬКОГО ДИСКУРСУ

Статтю присвячено аналізу останніх досліджень юридичного дискурсу та його різновидів, зокрема адвокатського дискурсу. У статті встановлено модуси адвокатського дискурсу й типові тексти для кожного з модусу, визначено адвокатську судову промову і її лінгвістичні особливості в німецькомовному й україномовному юридичному дискурсах.

Ключові слова: юридичний дискурс, адвокатський дискурс, захисна промова адвоката.

Гридюшко О. О. Лингводискурсивные особенности немецкого и украинского адвокатского дискурса. – Статья.

Настоящая статья посвящена анализу последних исследований юридического дискурса и его разновидностей, в частности, адвокатского дискурса. В статье установлены модусы адвокатского дискурса и типичные тексты для каждого из модусов, определены адвокатская судебная речь и ее лингвистические особенности в немецкоязычном и украиноязычном юридическом дискурсах.

Ключевые слова: юридический дискурс, адвокатский дискурс, защитительная речь адвоката.

Grydiushko O. O. Linguistic and discursive peculiarities of German and Ukrainian lawyerly discourse. – Article.

This article is devoted to the analysis of the latest research on legal discourse and its varieties, namely the lawyerly discourse. The article establishes the modes of the lawyerly discourse and typical texts for each of the modes, defines the closing argument and its linguistic features in German and Ukrainian legal discourses.

Key words: legal discourse, lawyerly discourse, closing argument.

Однією із центральних проблем у сучасному мовознавстві є питання дискурсу, незважаючи на те, що зародження теорії дискурсу припадає на другу половину ХХ століття. Це пов'язано з тим, що поняття «дискурс» не має чітких меж. Дискурс проникнув майже в усі сфери життя й науки, оскільки можна говорити про появу художнього, історичного, юридичного, політичного дискурсу тощо. **Актуальність** дослідження саме адвокатського дискурсу зумовлюється необхідністю встановлення закономірностей і взаємозв'язку соціально-правових дій у рамках національного й міжнародного права. Крім того, в останні роки інтерес лінгвістів спрямований на дослідження механізмів забезпечення успішної комунікації, що дозволяє вирішити низку соціально-політичних проблем.

Проблематика юридичного дискурсу привертає увагу багатьох дослідників, причому як лінгвістів, так і правознавців. Детально розроблені питання юридичного дискурсу (Н.Є. Коваль, Ю.А. Лобода), судового дискурсу (П.С. Пороховщиков, Н.С. Алексєєв, З.В. Макарова, І.В. Палашевська, Д. Лух'єнбурс), виділена в окрему галузь судова риторика (Н.Н. Івакіна, В.І. Куковська, В.В. Молдован). Попри значний інтерес лінгвістів і правознавців до вказаного питання, адвокатський дискурс залишається малодослідженим. У науковій літературі можна натрапити лише на загальні поради до судової промови адвоката, а лінгводискурсивні дослідження адвокатського дискурсу залишаються недослідженими. Цим із зумовлюється актуальність дослідження та перспективи представленої наукової розвідки.

Мета статті полягає у визначенні лінгводискурсивних особливостей німецького й українського адвокатського дискурсу. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання:**

1) проаналізувати останні лінгвістичні дослідження юридичного дискурсу, визначити його різновиди та сфери функціонування; 2) виокремити адвокатський дискурс як різновид юридичного дискурсу, визначити його мету та встановити його основні ознаки; 3) визначити модуси адвокатського дискурсу й типові тексти для кожного із цих модусів; 4) установити мовну особистість адвоката, визначити його відмінність від інших учасників судового процесу; 5) розкрити особливості використання вербальних засобів в українському та німецькому адвокатському дискурсах.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що лінгвальні й паралінгвальні ознаки мовлення мають типологічну специфіку й залежать від певної лінгвокультури (української та німецької). Оскільки українська й німецька мова є неблизькопорідненими мовами, то й набір дискурсивних, лінгвокультурних, вербальних і паравербальних ознак буде повністю чи частково зберігатися або повністю нівелюватися, причому дискурсивні й вербальні особливості будуть мати більше спільних рис, а лінгвокультурні й паралінгвальні ознаки – більше відмінностей.

Серед науковців немає єдиної позиції щодо визначення поняття «дискурс». Так, Т. ван Дейк розуміє під дискурсом комунікативну подію, що відбувається між учасниками комунікації (мовцем і слухачами, спостерігачами тощо) у певному часовому, просторовому й іншому контекстах. Така комунікативна подія може бути усною чи письмовою, мати вербальні й паравербальні складові частини. Крім того, дискурс передбачає застосування не лише мови в її фактичному використанні, але й усіх ментальних процесів, які супроводжують комунікацію. Прикладом дискурсу може стати розмова з товаришем, діалог між

учителем і учнем, читання газети та ін. [4, с. 121]. Н.Д. Арутюнова визначає дискурс як мовлення, «занурене» в життя. Деякі лінгвісти наполягають на тому, що дискурсом може стати зв'язне мовлення [32] або когерентний текст [2].

Нині, як зазначалося раніше, дискурс має велику кількість різновидів. Одним із таких різновидів є юридичний дискурс. І.В. Палашевська розуміє *юридичний дискурс* (далі – ЮД) як комунікативну діяльність, спрямовану на регулювання соціальних відносин через стійку систему правових норм. До основних *різновидів* ЮД належать: 1) законодавчий; 2) судовий; 3) адвокатський; 4) поліцейський; 5) пенітенціарний; 6) нотаріальний; 7) освітньо-правовий дискурси [23, с. 5]. *Адвокатський дискурс* (далі – АД) виокремлюється як самостійний вид ЮД, який може функціонувати, наприклад, в юридичній консультації як різновид судового дискурсу, оскільки адвокат є основним учасником судового процесу. Мета АД полягає в представництві або захисті інтересів і прав клієнтів. Крім того, О.Н. Зарецька вважає, що до мети АД також належить спонукання судді або присяжних до прийняття рішення [6, с. 71].

Адвокатський дискурс за А.А. Солдатовою характеризується такими ознаками, як інституціональність, агональність, стратегічність, емотивність і логічна завершеність [27, с. 7]. Так *інституційність* АД передбачає, що учасником комунікації є адвокат, мета комунікації якого – представництво чи захист прав та інтересів своїх клієнтів під час судового засідання, консультації тощо. *Агональність* АД визначається протилежністю позицій адвоката й прокурора, тобто позиція адвоката полягає в захисті прав та інтересів свого підзахисного, а позиція прокурора – в обвинуваченні. *Стратегічність* АД полягає в насиченості судової промови професійно орієнтованими знаками, які мають прояв у наповненні промов певними стратегіями й тактиками, наприклад, стратегія нападу, яка реалізується тактиками дискредитації, критики або сарказму. Під *емотивністю* АД розуміють прояв сильних емоцій і спонтанних почуттів як адвоката, так і його підзахисного, привертання уваги всіх учасників судового провадження та спонукання до прийняття рішень, наприклад, суддею або присяжними [6, с. 71]. Нарешті, *логічна завершеність* АД передбачає безпосередній зв'язок між початком і кінцем промови адвоката, яку він планує перед засіданням, але яку може змінювати залежно від ходу засідання. Крім того, Д. Лух'єнбурс виділяє таку ознаку АД, як *інтерактивний режим*, який полягає в тому, що рішення приймаються адвокатом за кожною новою порцією інформації, яка стає відомою тільки після промови прокурора [15, с. 145].

Розглядаючи *типи модусів* існування АД, можна визначити, що він функціонує в усній і пись-

мовій формі, які зумовлюють відповідний тип тексту. Для письмового модусу в АД характерні такі типи текстів, як заява (*нім. der Antrag*), скарга (*нім. die Beschwerde, das Rechtsmittel*), клопотання (*нім. das Anliegen, die Fürsprache*), позов (*нім. die Klagebegründung*) тощо. Для усного модусу в АД типовими є порада (*нім. Rat*), консультація (*нім. die Auskunft*), клопотання (*нім. das Anliegen, die Fürsprache*), судові дебати (*нім. forensicher Streit*), найяскравішою частиною яких є захисна адвокатська промова (*нім. das Plädoyer, die Verteidigungsrede*).

У судовому провадженні беруть участь *мовні комунікативні особистості*, тобто професійні учасники ЮД: судді, прокурори, адвокати, представники сторони обвинувачення та захисту, а також непрофесійні, до яких належать свідки та присяжні. Так, *функція адвоката як комунікативної особистості* полягає у захисті прав і інтересів свого клієнта або у представництві його прав та інтересів. Крім того, слід наголосити на тому, що комунікативна особистість адвоката безпосередньо пов'язана із особистістю підзахисного. Поведінка клієнта, більшою мірою, зумовлює лінію захисту адвоката [27]. Таким чином, С.В. Начорна характеризує *захисну адвокатську промову* як ділову публічну промову, що є судовою за типом і дорадчою відносно суду [20, с. 262]. Для цього типу промови характерні такі риси, як обмеженість сфери застосування, виголошувати промову може лише особа, яка допущена до захисту, а предмет промови обмежений матеріалом справи, що розглядається. Крім того, вона має оцінювально-правовий характер [20, с. 262].

За визначенням Г.В. Кубіц, захисна промова є публічним висловлюванням «особливого стилю», оскільки адвокату необхідно побудувати свою захисну промову таким чином, щоб вона мала прямий, непрямий або прихований вплив на адресатів [14]. Г.Г. Матвеева пояснює, що прямий або непрямий вплив на адресата здійснюється мовцем усвідомлено за рахунок використання різноманітних мовних, стилістичних і лінгвістичних засобів. Прихований вплив на адресата натомість пов'язаний із психологічним аспектом, оскільки (на відміну від прямого та непрямого впливу) здійснення маніпулятивного впливу усвідомлює лише мовець [16].

Що стосується *композиції адвокатської захисної промови*, то не існує єдиної позиції щодо її структурних елементів і їхньої кількості. В.В. Молдован зазначає, що судова промова адвоката за своєю структурою, як правило, є аналогічною промові державного обвинувача, проте за спрямованістю різко відмінна від промови прокурора. Це означає, що адвокату необхідно розглядати всі факти та докази під кутом інтересів підсудного, тлумачити їх так, щоб спростувати

обвинувачення, а якщо воно безсумнівно доведене – пом'якшити його вину й відповідальність. В.В. Молдован пропонує таку структуру промови: 1) вступна частина; 2) фабула, тобто викладення фактичних матеріалів справи; 3) аналіз і оцінка зібраних доказів; 4) обґрунтування кваліфікації злочину; 5) характеристика особи підсудного; 6) пропозиції щодо поновлення порушених прав підсудного та подальшої долі справи; 7) заключна частина [18, с. 157–158]. Натомість К.В. Ботнєв виділив п'ять структурних елементів судової промови: 1) вступ; 2) аналіз фактичних обставин справи; 3) аналіз юридичного аспекту пред'явленого обвинувачення; 4) характеристика особи підсудного; 5) заключна частина [3].

Розглядаючи *лексичні особливості судової промови адвоката*, слід підкреслити те, що судова промова адвоката, з одного боку, належить до жанру публічних виступів, а з іншого – до одного з типів професійної комунікації. Саме тому лексику судової промови адвоката можна розділити на декілька видів. По-перше, юридичні терміни, які мають лише термінологічне значення [5], наприклад: *позивач / der Kläger, відповідач / der Beklagte, прокурор / der Staatsanwalt* тощо. По-друге, юридичні терміни лексико-семантичного характеру, що мають як термінологічні, так і неспеціальні, загальні значення [5], наприклад: *захисник / der Verteidiger, жертва / der Opfer, обвинувачення / die Anklage* та ін. По-третє, слова загального вжитку, що використовуються в юриспруденції, але не є термінами. Такі слова мають оціночний і емоційний характер [5], наприклад: *убивство / der Totschlag, злодій / der Täter, виконавець / der Vollzieher* тощо.

Ще однією особливістю судової промови адвоката є її форма – діалогізований монолог або квазідіалог: адвокат будує свою промову так, ніби він займається пошуком істини разом з усіма учасниками судового засідання. Передусім адвокат використовує дієслова, що спонукають до дії [8], наприклад: *зверніть увагу, придивіться, пригадайте, давайте пригадаємо, подумайте / passen Sie auf, erinnern Sie sich daran, wollen wir uns daran erinnern* тощо. Також він скеровує увагу суду на важливі, на його погляд, обставини [8], наприклад: *звертаю вашу увагу, я підкреслюю / ich lenke Ihre Aufmerksamkeit auf ..., ich betone*. Ще одним способом аргументації є використання займенникових конструкцій [8], наприклад: *«Я уважно слухала пана прокурора, і я просто не розумію, як може існувати подібна правова позиція» (37) / «Ich muss zugeben, mir fehlen die Worte» (47)*. Також у промові адвокати часто замінюють займенник «я» на «ми». Ця заміна ніби «зближує» захисника зі складом суду в пошуку істини [8], наприклад: *ми знаємо, ми пам'ятаємо, ми дослідили ... / wir wissen, wir erinnern uns, wor haben untersucht*.

Аналізуючи докази у справі, адвокат наводить показання підсудного, потерпілого, свідків, причому деякі з них він приймає, а інші – заперечує. Це реалізується шляхом використання непрямої мови [8], наприклад: *«Пані Литвиненко завжди говорила, що...» (40) / «Was wir gerade von dem Angeklagten gehört haben...» (46)*. Як україномовні, так і німецькомовні адвокати для підтвердження правильності своїх слів нерідко посилаються на тексти офіційних документів і акти судово-медичної експертизи, протоколи огляду тощо [5]. Наприклад: *«У руках я тримаю Кримінальний кодекс України. Готуючись до судових дебатів, я прочитав його від початкової літери «К» до тиражу й типографії. Жодним словом там не обмовлено про таку обтяжуючу обставину, як винятковий цинізм підсудного на суді» (38) / «Im Strafrecht gilt der Grundsatz in dubio pro reo» (45)*.

Що стосується *синтаксичних особливостей* мовлення адвокатів двох лінгвокультур, то до них можна віднести такі прийоми, як використання неповних речень, риторичних запитань, повторів, інверсій і протиставлень тощо, що характеризують публічний дискурс [27]. Найдієвішим засобом аргументації в АД серед адвокатів України та Німеччини є *риторичне запитання*, оскільки адвокат примушує слухачів замислитися над тією чи іншою обставиною справи, наприклад: *«А якщо вона не скоювала цього злочину, то з чим вона ще може вийти з зали судового засідання, де панує справедливість і закон, як не з виправдальним вироком?» (37) / «<...> dann fehlt einfach Tötungsvorsatz. Was bleibt?» (42)*. Німецькомовні й україномовні адвокати використовують *інверсію*, щоб привернути увагу слухачів до обставин справи. Це відбувається завдяки тому, що нова інформация займає першу позицію в реченні, наприклад: *«Щодо проведення додаткового слідства я не заперечую...» (39) / «Nach den Ergebnissen der Beweisaufnahme steht es gerade nicht fest...» (46)*. Перше дослідження судових адвокатських промов установило, що вживання повторів і протиставлень є характерним для україномовних адвокатів, наприклад: *«Також мій підзахисний висловив щире каяття у скоєному й також висловив бажання...» (39)*. Крім того, слід зазначити, що такий повтор є анафоричним. *Протиставлення*, або *антитеза* зазвичай використовується адвокатами, коли процесуальний супротивник наводить логічні обставини справи, з якими складно сперечатися. У такий спосіб захисник ніби погоджується зі сказаним, а потім починає піддавати все сумніву, наприклад: *«Ця дорога була не Хрещатиком, а розбитою міською дорогою» (38)*. Таке протиставлення є непрямым.

Як було зазначено вище, адвокатський дискурс характеризується стратегічністю, тобто будуючи свою промову, адвокати активно ви-

користуються певні мовні стратегії й тактики. А.А. Солдатова визначає мовні стратегії як прогнозування майбутньої ситуації, визначення її напрямку та розвитку з метою досягнення практичної мети мовця. Вона розділяє всі мовні стратегії на базові й допоміжні. Під базовою стратегією розуміють найбільш важливу стратегію, що безпосередньо пов'язана зі впливом на фізичну й інтелектуальну поведінку адресата. Такими базовими стратегіями є стратегія контролю, змагальності та соціально-психологічної підтримки [27, с. 13]. *Контролююча стратегія* передбачає контроль захисника за дотриманням принципів правосуддя та попередження незаконних дій або рішень [27, с. 13]. Наприклад: «Обвинувачення ґрунтується на припущеннях. Вина його у скоєнні цього злочину недоведена» (38) / «Herr Staatsanwalt, ihre Rechtsauffassungen sind bedauerlicherweise unzutreffend und stimmen mit der höchstrichterlichen Rechtsprechung nicht überein» (42). Натомість *стратегія змагальності* полягає у відстоюванні прав свого підзахисного [27, с. 13]. Наприклад: «На мого підзахисного вказують, можливо, якісь непрямі факти, а може, навіть і не факти. Обвинувачення ґрунтується на припущеннях» (38) / «Die Angeklagte hat sich völlig korrekt aus in dieser Versache verhalten. Sie hat ein korrektes Rezept ausgestellt» (48). Під *стратегією соціально-психологічної підтримки* розуміють відновлення індивідуальних і особистісних характеристик звинуваченого, щоб той міг самостійно впоратися із соціальними вимогами, що йому висувуються, і утримуватися від будь-яких відхилень у поведінці [27, с. 13]. Наприклад: «Дивись, от тобі покалічили руку. Може, це якраз і свідчить, що це зробив якраз не підсудний? Якби це був підсудний, він розбив би тобі голову...» (38) / «Die beiden kennen sich schon länger, waren zumindest lange Zeit sehr sympathisch. Es gibt keine Spuren von Gewalt, was auch typisch für eine Vergewaltigung wert ab» (43).

Також в АД виокремлюють *допоміжні стратегії*, що слугують для організації ефективної комунікативної взаємодії та сприяють необхідній реакції в адресата. Серед допоміжних стратегій виділяють стратегію захисту [27, с. 13], наприклад: «Посилання прокурора на обставини, що обтяжують нібито вину мого підзахисного, про те, що він нібито зухвало поводить себе на суді, є нікчемні» (38) / «Steht aber hier fest, dass meine Mandantin nicht die Täterin ist» [47]. Крім

того, до допоміжної стратегії належить і стратегія нападу [27, с. 13], наприклад: «Скажіть, що ж ви бачили тоді? Ви ж свідок, ви бачили!» (37) / «Mein Mandant hat nicht nur gestanden, er hat darüber hinaus seine Angaben ganz entscheidend zur umfassenden Aufklärung dieses Falls beigetragen» (45). Нарешті, до допоміжних стратегій належить також стратегія психологічного впливу [27, с. 13], наприклад: «З огляду на те, що троє свідків докорінно змінили свої свідчення, які вони давали на досудовому слідстві, орган державного звинувачення мав би переступити через свою гордість і клопотати про перенаправлення справи на додаткове розслідування» (38) / «Vielleicht haben sie es nicht beabsichtigt, aber sie haben versucht den Hund so zumindest zu töten oder zu verstümmeln. Aber sie haben ihre Minke, ihre arme, kleine Minke» (43).

Мовну тактику А.А. Солдатова дефінує як сукупність мовних умінь, що здійснюються в певній послідовності в рамках діалогу та спрямовані на реалізацію певної стратегії [27, с. 13]. Стратегії захисту притаманні такі тактики: тактика часткового визнання вини, тактика доказування вчинення дій у стані афекту, тактика позитивної характеристики. Тактика дискредитації, тактика критики й тактика сарказму характерні для стратегії нападу. Стратегії психологічного впливу властиві апеляція до принципу справедливості, логічна концентрація уваги, контрастивний аналіз і навіювання певної точки зору [29, с. 156–158].

Отже, у запропонованій статті було проаналізовано поняття дискурсу та юридичного дискурсу й зроблено висновок про його основні різновиди та сфери використання. Було визначено адвокатський дискурс і адвокатську захисну промову. У роботі було встановлено лексичні й синтаксичні особливості мовлення адвокатів України та Німеччини. Адвокатська промова багатологічна, чим і пояснюється наявність у ній великої кількості стратегій. На жаль, лінгвальні засоби німецьких і українських адвокатів є малодослідженими порівняно з російськомовними й англійськомовними адвокатами, не кажучи вже про паралінгвальні засоби. Саме тому встановлення фонетико-кінесичних особливостей є перспективним дослідженням у контрастивній лінгвістиці. Крім того, нові відомості, отримані під час дослідження, сприятимуть підвищенню кваліфікації кадрів, а також зможуть стати навчальним матеріалом для практикуючих адвокатів.

Література

1. Арискина О.Л. Языковая и коммуникативная личность: различные подходы к исследованию / О.Л. Арискина, Е.А. Дрянгина // Вестн. Челяб. гос. ун-та. – 2011. – № 58. – С. 15–18.
2. Беллерт М. Об одном условии связности текста / М. Беллерт // Новое в зарубежной лингвистике. – 1978. – Вып. 8. – С. 172–207.
3. Ботнев К.В. Защитительная речь адвоката / К.В. Ботнев // Пробелы в российском законодательстве. – 2010. – № 4. – С. 251–255.

4. Дейк ван Т. А. Стратегии понимания связного текста / Т.А. ван Дейк, В. Кинч // Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. – 1988. – Вып. 23. – С. 153–212.
 5. Еникеев М.И. Юридическая психология / М.И. Еникеев. – М. : Норма, 2005. – 650 с.
 6. Зарецкая Е.Н. Риторика. Теория и практика речевой коммуникации / Е.Н. Зарецкая. 4-е изд. – М. : Дело, 2002. – 480 с.
 7. Зевако В.І. Словничок лінгвістичних термінів (на допомогу студентів-філологів) / В.І. Зевако. – Тернопіль : Видавн. відділ ТЕПО, 2002. – 30 с.
 8. Ивакина Н.Н. Основы судебного красноречия (риторика для юристов) / Н.Н. Ивакина. – М. : Юристь, 2000. – 383 с.
 9. Карпук Г.В. Контактостанавливающая функция языка в судебном дискурсе (на материале русских и американских адвокатов): дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Г.В. Карпук ; МЛГУ. – Минск, 2006. – 115 с.
 10. Климович О.В. Средства речевого воздействия в судебном дискурсе / О.В. Климович // Збірник наукових праць з гуманітарних дисциплін «Славути». – Дніпропетровськ, 2014. – № 7. – С. 34–37.
 11. Климович О.В. Языковая личность адвоката в контексте юридического дискурса (на материале речей С.А. Андреевского и Н.П. Карабчевского) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / О.В. Климович ; Башкирский государственный университет. – Уфа, 2016. – 24 с.
 12. Коваль Н.Є. Мовні засоби аргументації в юридичному дискурсі (на матеріалі англійських законодавчих і судових документів) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Н.Є. Коваль ; Одеський національний ун-т ім. І.І. Мечникова. – О., 2007. – 20 с.
 13. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык / Г.Е. Крейдлин. – М. : НЛО, 2002. – 581 с.
 14. Кубиц Г.В. Стратегия речевого воздействия адвоката в судебном процессе / Г.В. Кубиц // Вестн. Челяб. гос. ун-та. – 2011. – №33 (248). – С. 80–82.
 15. Лухъенбурс Д. Дискурсивный анализ и схематическая структура / Д. Лухъенбурс // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 1996. – № 2. – С. 141–145.
 16. Матвеева Г.Г. К вопросу о речевых стратегиях скрытого воздействия отправителя текста и его получателя / Г.Г. Матвеева // Личность, речь и юридическая практика. – 2003. – №6 – С. 123–128.
 17. Матвиенко Е.А. Нравственно-психологические характеристики личности подсудимого в защитительной речи / Е.А. Матвиенко // Вопросы судебной психологии. – Минск, 1972. – С. 62–66.
 18. Молдаван В.В. Судова риторика : [навч. посібник] / В.В. Молдаван. – К. : Юрінком, 1998. – 320 с.
 19. Начёрная С.В. Логико-речевая основа судебной защитительной речи / С.В. Начёрная // Вестник Томского государственного университета. – 2008. – № 6 (62). – С. 91–95.
 20. Начёрная С.В. Судебная защитительная речь – аргументированная речь в аспекте юридической риторики / С.В. Начёрная // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. – 2009. – № 12. – С. 255–264.
 21. Никифорова Э.Ш. Стратегии коммуникативного воздействия в аргументативно-суггестивных текстах (на примере текстов судебного дискурса английского, русского и казахского языков) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Э.Ш. Никифорова. – Челябинск, 2013. – 222 с.
 22. Николаева Т.М. Фразовая интонация славянских языков / Т.М. Николаева. – М. : Изд-во Наука, 1977. – 281 с.
 23. Палашевская И. В. Судебный дискурс: функции, структура, нарративность : автореферат дис. ... доктора филологических наук : 10.02.19 / И.В. Палашевская ; Волгогр. гос. соц.-пед. ун-т. – Волгоград, 2012. – 40 с.
 24. Палашевская И.В. Функции юридического дискурса и действия его участников / И.В. Палашевская // Изв. Самар. науч. центра Российской академии наук. – 2010. – № 5 (2) (37). – Т. 12. – С. 535–540.
 25. Палашевская, И.В. Жанры юридического дискурса: форматы, сценарии, тексты / И.В. Палашевская // Изв. Волгогр. гос. пед. ун-та. Серия «Филологические науки». – 2010. – № 6 (50). – С. 28–32.
 26. Пронникова Н.В. К вопросу о функциях интонации / Н.В. Пронникова // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 9. – С. 1131–1135.
 27. Солдатова А.А. Речевые стратегии и тактики адвокатского дискурса в уголовных процессах : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / А.А. Солдатова ; ФГБОУ ВПО «Тверской государственной университет». – Тверь, 2013. – 19 с.
 28. Шиханцов Г.Г. Юридическая психология : [учебник для вузов] / Г.Г. Шиханцов. – М. : Зерцало, 1998. – 344 с.
 29. Шишкина Е.В. Коммуникативные стратегии и тактики судебного допроса (на материале русского и немецкого языков) / Е.В. Шишкина // Вестн. Ленингр. гос. ун-та. им. А.С. Пушкина. – 2012. – № 1 (Том 1). – С. 155–162.
 30. Burgoon J.K. Nonverbal communication in 1970s: An overview. In: Communication year book 4. – New Brunswick, 1980. – P. 179–197.
 31. Glombiza A. Rechtspraxis und Anwaltsberuf in Quintilians Institutio Oratoria: Der «ideale Redner» vor Gericht / A. Glombiza. – München: GRIN Verlag, 2004. – 32 S.
 32. Harris Z. Discourse Analysis / Z. Harris // Language. – 1952. – Vol. 28. – No 17. – P. 1–30.
 33. Hoffman L. Mündlichkeit im Recht: Kommunakationsformen/ Gesprächsarten // Sprache und Recht / L. Hoffman. – Berlin : de Gruyter, 2017
 34. Seibert Th.M. Gerichtsrede / Th.M. Seibert. – Berlin : Duncker & Humblot, 2004. – 279 S.
 35. Van Kempen A. Die Rede vor Gericht: Prozess, Tribunal, Ermittlung: Forensische Rede und Sprachreflexion bei Heinrich von Kleist, Georg Büchner und Peter Weiss / A. van Kempen. – Freiburg : Rombach Druck- und Verlagshaus, 2005. – 290 S.
 36. Walter T. Sprache und Stil in Rechtstexten / T. Walter // Juristische Rundschau (2), 2007. – S. 61–65.
- Джерела ілюстративного матеріалу**
37. Судові справи. Злочин і кара [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.youtube.com/watch?v=zA_12hIdJKM&t=985s.
 38. Судові справи. Злочин і кара [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=JzFeFkL3BuY&t=547s>.
 39. Судові справи. Злочин і кара [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=IRLaliw1bPw>.
 40. Судові справи. Злочин і кара [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=EZAs74cJaWk>.

41. Судові справи. Злочин і кара [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=8SLnA4Az2YQ>.
42. Richterin Barbara Salesch [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sat1.de/tv/barbara-salesch/video/9107-dreischweine-fuer-monika-ganze-folge>.
43. Richterin Barbara Salesch [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sat1.de/tv/barbara-salesch/video/9106-die-kinderfreundin-ganze-folge>.
44. Richterin Barbara Salesch [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sat1.de/tv/barbara-salesch/video/9105-die-nanny-ganze-folge>.
45. Richterin Barbara Salesch [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sat1.de/tv/barbara-salesch/video/9101-zwei-muetter-und-ein-baby-ganze-folge>.
46. Richterin Barbara Salesch [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sat1.de/tv/barbara-salesch/video/9102-der-wurstkoenig-und-die-brasilianerin-ganze-folge>.
47. Richterin Barbara Salesch [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sat1.de/tv/barbara-salesch/video/999-vom-vater-verteidigt-ganze-folge>.
48. Richterin Barbara Salesch [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=NjgXvMzxOuY&t=767s>.